

**Prövbarhet och relevans -
Om minimikrav, optimumnormer
och historieforskningens interna
etiska kod**

av

Ingemar Norrlid

Prövbarhet och relevans: Om minimikrav, optimumnormer och historieforskningens interna etiska kod

av Ingemar Norrlid

ISSN 1103-1581

ISRN HK/R-RES—99/1—SE

Copyright © 1999 Ingemar Norrlid

All rights reserved

Printed by Psilander Grafiska, Karlskrona 1999

Ingemar Norrlid
Januari 1999

PRÖVBARHET OCH RELEVANS: Om minimikrav, optimumnormer och historieforskningens interna etiska kod

En historiker behöver ej ha stor förmåga, ty vid historiskt författarskap äro människoandens största krafter overksammas. Historikerns fakta ligga färdiga inför honom, varför ingen uppfinningsförmåga behöves. Inbillning kräves ej i någon högre grad, endast ungefär så mycket som brukas vid diktning av enklare slag.

Samuel Johnson

Hittills har det som ger färg åt tillvaron inte haft någon historia: eller var hittar man en kärlekens, girighetens, avundens, samvetets, fromhetens, grymhetens historia? Till och med en rättens, eller ens bara straffets jämförande historia har vi hittills helt fått vara utan. [...] Allt vad människorna till denna dag har betraktat som sina "existensvillkor", och allt det förnuft, den lidelse och vidskepelse som lagts ner på detta betraktande – är det redan fullständigt utforskat?

Friedrich Nietzsche

När min läsning utvidgades, upptäckte jag att den svenska historien huvudsakligen handlade om den mindre grupp människor som fattat beslutet för själva folket och avgjort dess livsvillkor; [...] Jag saknade de som besatt och avbärgat åkrarna, de som fällt skogarna, röjt vägarna, byggt slotten, kungsgårdarna, fästningarna, borgarna, städerna, stugorna. Jag såg bara glimtar av dem som betalat skatterna, som avlönat alla präster, fogdar och ämbetsmän. Jag saknade nummerkarlarna i krigshärarna, som i främmande länder stupat för fosterlandet, deras hustrur som väntade därhemma, jag saknade tjänstehjonsklassen, för vilken en särskild lag, Tjänstehjonsstadgan, hade gällt, och jag kunde inte hitta löskefolket, de s. k. försvarslösa, som inte ägde jord, hus eller hem.

Vilhelm Moberg

En januarisöndag 1703 är Ester, Ester Jönsdotter från Norra Åby i Skåne, på kyrkbesök med sitt husbondefolk, som det skulle vara då för tiden. Under predikan börjar hon plötsligt gråta våldsamt. Hon kan inte sitta kvar i kyrkbänken utan faller kvidande ned på knä. Dagen därpå överfalls hon av rysningar och huvudvärk och känner det som om en isklump, stor som ett ägg, har stoppats ned innanför hennes kläder, en isklump som inte smälter. Hon får frossa och blöder från näsa och mun, slutar att äta, erfar svåra smärtor. Man lägger henne på en hård träbänk i ett hörn av huset, och där blir hon sedan liggande, plågad av smärtor och gråt. Efter ett och ett halvt år som hon tillbringar i detta tillstånd uppenbarar sig en ängel i skepnad av ett barn för henne och förebådar ett Guds tecken, och redan samma kväll kommer en stjärna till henne med ett så starkt sken att den lyser upp hela rummet där hon vistas.

Ester får nu lindring i sina smärtor. Med korta intervall faller hon i extas och domnar bort. Hon blir liksom död och utslöcknad i någon minut. Så suckar hon till, öppnar ögonen och börjar tala. Hon berättar om en vit kyrka där hon fått höra och se ljuvliga ting, lära underbara gudsord. Hennes pinade kropp, berättar hon, ”så sönderkrossad som vore den led ifrån led sönderbråkad”, blir kvitt sin pina. År efter år ligger Ester i sängen under självsvält och himmelskt talande, en ”vacker, täck och behaglig flicka”, heter det i en förälskad beskrivning, mörkhårig med bruna ögon, röd mun, ”en övermåttan fin och len hud och vackra små bröst”.

Efter tio år befinns Ester vara gravid och så småningom nedkommer hon med ett fullgånget flickebarn; barnafadern visar sig vara en korpral som satts att vakta och sköta henne. Ett Guds mirakel enligt den vördnadsvärde biskop Jesper Svedberg i Skara, psalmdiktaren, som tillsammans med pilska kyrkoherdar, nitiska lundaprofessorer och annan medicinsk expertis besöker henne. En kvinna som i tio år har varit utan mat och dryck föder ett fullgånget barn!

Det är idé- och lärdomshistorikern Karin Johannisson som sin senaste bok, *Kroppens tunna skal* (1997), berättat historien om Ester Jönsdotter. Jag har tillåtit mig att återge den relativt utförligt, eftersom berättelsen och Karin Johannissons förslag till tolkning, aldrig så fragmentariskt (Johannisson, 145), för mig framstår som ett ypperligt exempel på historieskrivning av just det slag som Nietzsche efterlyste för mer än hundra år sedan: historieskrivning om våra, människornas, existensvillkor. Johannisson påpekar att Esters historia, och andra liknande historier ur det förflutna, kan användas på olika sätt: för att spåra diagnoser i ett historiskt material; av religionsforskare och medicinhistoriker; eller i modern diskurs- och maktanalys.

Hennes eget förslag är raffinerat, en inifråntolkning, där Esters tillstånd, självsvälten, svimningsanfallen, de drömsyner som hon förmedlar, rika på mening blir till identitetssökande inre processer och symboliska uppror, uttryck för ett existentiellt bristtillstånd och synliggörandestrategier i en ännu inte sekulariserad, av manligt förtryck kännetecknad tid och social struktur. Ester, står det i en virtuos formulering, Ester och en lång rad av hennes medsyster iscensätter det inre på kroppens synliga yta (ibid.).

Professionella historiker, vetenskaplighet och historievetenskaplig relevans

... medan andra de dra till dansen vill jag svärma för Vetenskap.

Birger Sjöberg

Utanförstående iakttagare har ofta en föga smickrande syn på den verksamhet som bedrivs innanför historikersamhället. Det ovan citerade omdömet av dr. Johnson, den lärde och lättungade (urspr. återgivet i Boswell 1791; citerat efter Tosh 1994, 135-136), är, har det förmodats, kanske den mest berömda nedtagning av verksamhetens utövare som någonsin skrivits (Tosh). Omdömet var knappast rättvist när det fälldes för drygt tvåhundra år sedan. I ljuset av den utveckling som därefter skett ter det sig än mindre träffande i dag. Historiker, akademiska historiker, är numera sedan länge väl utbildade proffs, snusfornuft inte en frekventare egenskap bland historiker än i andra professionella världar eller hos folk mest. Historia är vetenskap. Men vad är vetenskap och vetenskaplig kunskap? Finns det sanna utsagor om verkligheten och vad skiljer i så fall dessa utsagor, eller - åtminstone - vetenskapligt korrekta eller av vetenskapssamhället godkända utsagor, från sådana som inte är sanna eller korrekta eller godkända av vetenskapssamhället? Vad är god vetenskap? Det är uppenbart att

så stora och så angelägna frågor inte kan diskuteras i hela sin vidd här. Anspråksnivån i det följande är tillbörligt blygsam. Men det är möjligt att med viss precision redovisa hur man i ett modernt historikersamhälle ser på den egna disciplinens vetenskaplighet och relevans. Vad kan vi veta om det förflutna? Och vad är värt att veta? Om hur historiker närmar sig spörsmål rörande sitt kunskapsområdes vetenskaplighet och gränser finns det besked att ge. Spörsmålen har, om man så vill, en lång historia inom professionen. Hos oss dryftas de gärna under rubriker som *minimikrav* och *optimumnormer*. I ingetdera fallet handlar det om absoluta krav eller oföränderliga normer, bäggedera förändras t ex över tid. Att historisk forskning inte desto mindre måste ske med referens till ett inom forskarsamhället i sina grunddrag erkänt och tillämpligt regelsystem är en uppfattning som, fastän den varken är oproblematiserad eller efter decennier av postmoderna utmaningar längre alldeles okontroversiell, likväl sällan brukar ifrågasättas. Den är en del av vad som med en bjudande formulering en gång har kallats historikersamhällets *interna etiska kod* (Odén 1975a).

Det var uppsalohistorikern Rolf Torstendahl som för tjugotalet år sedan lanserade begreppen *minimikrav* och *optimumnormer* som analytiska begrepp vid studier av (historie)-vetenskapliga skolbildningar. Med *minimikrav* menade han "sådana krav som vetenskapsmannen (humanvetaren/historikern) ställer på vetenskapsutövningen för att den över huvud taget skall kunna kallas vetenskap" (1979, 163). *Optimumnormerna*, hette det, "vill bara ange en skala för bra och mindre bra vetenskap" (ibid.). *Minimikraven* är således med poppersk terminologi demarkationskriterier (Popper 1935, 1963). Vissa *optimumnormer* ligger nära, eller kan ibland behandlas som, *minimikrav*. *Kommunicerbarhetskravet*, definierat som kravet att en vetenskaplig framställning ska vara möjlig att kritisera och förnuftsmässigt ta ställning till (Dahlgren-Florén 1996), hör av allt att döma dit liksom kravet att vetenskap ska vara nyskapande. Främst betraktade Torstendahl ändå *optimumnormerna* som kvalitetskriterier, kriterier för vad vetenskapen ska handla om, för vad som är intressant eller relevant historisk forskning.

Svenskt utbildningstänkande skiljer mellan påståendekunskap, förtrogenhetskunskap eller "tyst kunskap" och know-how (Rolf m. fl. 1993, Rolf 1998). Låt mig för pregnansens skull erinra om detta. Mycket tyder på att en äldre, ambivalent syn på möjligheten att med språkets hjälp överföra, kommunicera, förtrogenhetskunskap och know-how med tiden har förbytts i en rätt allmän åsikt att det går. Undervisning i seminariets form blev den viktigaste metoden att lära ut normerna för historisk forskning och framställning, när historievetenskapen professionaliserades på 1800-talet, och det kritiska seminariet är fortfarande ett centralt moment i utbildningen av historiker i svensk och skandinavisk högskolemiljö.

Redan tidigt kompletterades seminarieundervisningen också med manualer, metodläroböcker (Droysen 1868, Bernheim 1889, Erslev 1911), och metodologiska handledningar har förblivit en egen litteraturart inom ämnet historia samtidigt som särskilda metodkurser från och med 1960-talet har införts på alla nivåer i högskoleutbildningen. Men *kommunicerbarhetskravet*, kravet att en vetenskaplig framställning ska kunna kritiseras och prövas rationellt, har, tycks det, främst utformats med påståendekunskapen i åtanke. Överföringen, kommunikationen, tänks först och sist gälla vad disciplinens företrädare ännu i min generation resolut benämner historiska fakta och förklaringar, utsagor om det förflutna. Det är nog rimligt att uppfatta och beskriva saken så.

Kommunicerbarhetskravet är vetenskapsinternt. Det berör inte frågan om den vetenskapliga framställningens stilistiska anspråk, har ingenting att göra med att akademiska historiker antas skriva obegripligt eller i varje fall tråkigt, och att de därför i praktiken lämnar ut en historiehungrig allmänhet åt marknadsåta storförlags förföriska charlataneri. Eller berör inte primärt den frågan. Hur långt kravet drivs är när allt kommer omkring en smula oklart; frågan om framställningsformen inom humanistisk forskningstradition av hävd intimt förknippad med föreställningar om ett publikt, i nutiden demokratiskt uppdrag. Görs emellertid kopplingen

till forskarkollektivets prövning, på sätt som låter sig anas i bestämningen nyss - en vetenskaplig framställning ska vara möjlig att kontrollera och kritisera på förnuftsmässiga grunder - tangerar kommunikerbarhet och intersubjektivitet varandra. Det optimala bestäms inom minimikravens sfär. Minimikrav och optimumnormer är inte dikotomiska.

Det går förmodligen att tänka sig historisk forskning som är bra i den meningen att den tar upp viktiga ämnen eller ställer angelägna problem men som av olika skäl inte lever upp till de inomvetenskapliga kraven att resultaten ska vara motsägelsefria och kontrollerbara och ge ny kunskap; dålig bra historia. Omvänt kan historisk forskning nog tänkas förekomma som både fungerar i en kommunikativ process inåt, mot forskarsamhället, och ger ny kunskap men som ändå inte är bra därför att ämnesval eller problemställningar upplevs som oviktiga eller irrelevanta; bra dålig historia. Optimalt och relevant hör nära ihop, men optimumnormer är inte detsamma som relevanskriterier.

Historikerna och relevanskriterierna

... for we can hardly blame science just because we have not asked the right questions.

Ernst Cassirer

Why in the Hell should a man say 'of course'?

Ludwig Wittgenstein

Historikers relevansbedömningar är ämnet för de iakttagelser som ska redovisas på de följande sidorna. De bekräftar naturligtvis inte att det finns något sådant som interna vetenskapliga kvalitetskriterier, vad nu en sådan bekräftelse skulle innebära. Men jag inbillar mig att de speglar en grundmurad övertygelse inom historikersamhället, att kvalitet förutsätter relevans, och att de således ger stöd för tesen att historiker räknar med sådana kriterier. Redan en summarisk genomgång ger dessutom besked om på vilket sätt kriterieuppsättningen har utformats och omformats vartefter och låter ana de krafter som, inom och utom vetenskapen, bestämt skeendet. Det är den vetenskapsteoretiska relevansen.

En gång bestämdes vad som är betydelsefull historisk forskning vid de akademiska institutionerna av statsidealismen (Torstendahl 1964). De sammanhang som historiker hade att utforska handlade, menade man i Hegels efterföljd, om statslivet och staternas utveckling. Synsättet utbildades tillsammans med en vetenskapssyn som på Kants och den tyska romantiska filosofins manér (Fichte, Schelling) förenade en idealistisk verklighetsuppfattning med kunskapsteoretisk idealism. Missuppfattningen att historieforskningens centrala objekt är kungar och krig, *Haupt- und Staatsaktionen*, hyllas på sina håll alltjämt. Knäfall för rikets hjältar och storhetstider har, tycks det, snarast vunnit ny legitimitet i en period när nedgång och sönderfall, inte framåtskridande, blivit förhärskande utvecklingsriktning. Missuppfattningen har djupa rötter i statsidealismen.

Den vetenskapliga revolution (Kuhn 1962) som inom svensk historievetenskap förbinds med bröderna Weibull, Lauritz och Curt, motsvarades inte av någon genomgripande nyorientering i samhällsuppfattningen. Statsidealismen som filosofiskt grundat paradigm avskrevs men inte den politiska tonvikten. Ämnesinriktningen förblev traditionell. Även om intresset för statslivet fick en ny form med den andra och tredje generationens weibullianer, när personcentreringen blev mindre markant, och även om åtminstone nya ansatser kunnat skönjas därförinnan, var betoningen inom den dominerande weibullska skolbildningen nästan lika mycket lagd på

statslivet 1960 som i den traditionella, i inhemsk miljö geijer-hjärneska skolan sjuttiofem eller hundra år tidigare. Den statsidealistiska historieforskningen omvärderades genom nya minimikrav. Källkritiken blev vetenskapssyn (Torstendahl 1964, 1982; Odén 1997).

1960-talet inledde en långvarig brytnings- eller krisperiod. Det började med att Weibullskolans franskinfluerade bevispositivism utmanades. Eller så upplevde många av oss som då var på väg in i forskarutbildning att det gick till. Utmaningen kom från nypositivister som gjorde gällande att en strängt regelbunden källkritik inte räckte för vetenskaplighet, att också den vetenskapliga förklaringen måste regelbindas, och som inspirerade av Carl Hempel efterlyste nomoteti (Hempel 1942; Björklund 1965). Den avvisades av ett häpet historikersamhälle. En rad omständigheter föranledde eller tvingade inte desto mindre historikerna i Sverige att från och med nu ompröva sitt uppdrag. Mottagligheten för impulser från en teoretiskt och metodiskt medveten internationell forskning ökade. Samhälls- och beteendevetenskaplig teoribildning och metodik började förespråkas av forskningsstrategiska skäl. Och teoriernas intåg (Åmark 1982) erbjöd en utväg att hantera den av hempeldebatten aktualiserade förklaringsproblematiken. Minimikraven kom att direkt beröras. Skilda teoretiska perspektiv och metodiska orienteringar kunde försökas. Pluralism blev ett ofta missbrukat honnörssord. Men *teoretisk relevans* blev vetenskapskrav i inflytelserika delar av forskarsamhället.

Till bevisbarhetskravet, definierat som ett krav att den historiska (re)konstruktionen skulle bygga på vad skolspråket benämnde 'säkra fakta', och nyhetskravet, eller kravet på *kumulativ relevans*, fogade de kritiska 1960- och 1970-talen, för att konkludera, kravet på *teoretisk relevans*. Det behöver måhända framhållas att detta inte innebar ett avsteg från eller ens en uppmjukning av det inom traditionen Weibull paradigmatiske kravet att historisk forskning är och måste vara ett regelbundet företag. Med, säg, en strukturfunktionalistisk ansats, en historiematerialistisk klasskampsteori eller, så småningom, genusteori gjorde en ny generation historiker, som jag ser det, inte anspråk på att lansera en ny vetenskapsetik. Jag tror att det förhöll sig tvärtom. Eftersom uppslutningen bakom historikersamhällets interna etiska kod ännu skedde näst intill vanemässigt kom kravet på teoretisk relevans att skrivas in utan att möta egentligt motstånd, om det också inte alltid bedömdes som imperativt. Men tecken tyder på att läget kan bli dramatiskt annorlunda i framtiden.

Det kan möjligen hävdas att Vilhelm Moberg blev bönhörd under sina sista år, att de människor och historiska landskap som han saknat i sin tidiga historieläsning ett stycke på väg kunnat lyftas fram ur glömskan och att därvid samtida socialhistorisk och sociologisk metodik och teoribildning vid sidan av hans egen överlägsna gestaltungs-konst varit betydelsefulla. Moberg snuddade själv vid tanken (1970, 11-12). Med en forskning som svarar mot Friedrich Nietzsches krav och således tar sikte på människornas existensvillkor, eller vad människor enligt Nietzsche i det inledningsvis återgivna citatet har brukat betrakta som sina existensvillkor (urspr. Nietzsche 1882), förhåller det sig tydligen inte riktigt så.

Mentalitetshistoria, historisk antropologi och psykohistoria nämns som exempel på genrer i modern historieskrivning som vill fokusera på frågor som rör människan och det mänskliga livets problematik, inte på frågor om samhället, dess uppbyggnad och utveckling (Dahlgren-Florén, 157-174). De har utövare också i den svenska avkroken i historikernas världssamhälle. Gränserna mellan dem är inte knivskarpa. Jag har inte för avsikt att presentera dem i detalj nu eller att diskutera enskilda tillämpningar. Det finns det andra som gör bättre än jag. Mitt huvudbry, och det som ska sysselsätta mig i den fortsatta framställningen, gäller det relevans-kriterium som knyter ihop det vetenskapligt värdefulla med det existentiellt värdefulla, kriteriet *existentiell relevans*.

Historiker i dag är oeniga i frågan om det låter sig göra att förena vetenskaplighet och existentiell relevans. Låter det sig när allt kommer omkring göra? Eller förutsätter ståndpunkten att en optimalt värdefull historisk forskning måste beakta den existentiella relevansen i stället radikal omprövning av den vetenskapliga historiografins minimikrav? Svaret är svårfångat

utom att det är kontroversiellt. En prövning aktualiserar begreppen *inomvetenskapligt* och *utomvetenskapligt*, d. v. s. begrepp som har beröringspunkter med det av Bertil Rolf utförligt analyserade och kritiserade begreppsparat *ren vetenskap/tillämpad vetenskap* i varje fall på det sättet att de implicerar ställningstaganden med såväl kunskapsteoretisk som kunskapsideologisk innebörd (Rolf m. fl. 1993, här särsk. 50-51; Rolf 1998). Kunskapsteorin är, med Rolfs språkbruk, i bägge fallen ytterst platonisk och positivistisk; den utanför vetenskapen värdefulla, eller den nyttiga, kunskapen vilar på och utgör i realiteten ingenting annat och mer än den praktiska tillämpningen av generell vetenskaplig teori. Kunskapsideologin är Wilhelm von Humboldts och den tyska nyhumanismens, med dess individualistiska och elitistiska bildningssyn, dess betoning av forskningens (vetenskapens) och forskarutbildningens egenvärde och särskillnaden mellan forskning och yrke/yrkesutövning (även Odén 1991).

von Humboldts universitetsideal, den akademiska vision som i sökandet efter och förmedlingen av *nytt vetande* såg universitetens egentliga uppgift (Blomqvist 1992), fick fäste också vid de högre svenska lärosätena, hos historikerna i Leopold von Rankes och historismens anda och efterföljd. Ranke var under ett halvt sekel verksam vid det 1809 grundade universitetet i Berlin, numera Humboldt-universitetet. Det är brukligt att i honom urskilja den historisk-kritiska eller vetenskapliga historieskrivningens upphovsman.

Kumulativ relevans, teoretisk relevans och existentiell relevans; en översikt

No one reads or writes history in a fit of total absent-mindedness, though a fair amount of history has been written by people whose minds seem in part to have been on other things.

G. R. Elton

När något är relevant, för det något annat framåt. Begreppet *relevans* används i många betydelser. Man kan t. ex. med Göran Hermerén i dennes studie över objektivitetsproblemet i historia och samhällsforskning (Hermerén 1972) skilja mellan *kausal relevans* ("X orsakar Y") och *logisk relevans* ("X är ett argument för eller mot Y"), eller mellan *kategorisk relevans* ("X orsakar Y") och *konditional* eller *hypotetisk relevans* ("X orsakar Y i situation S", "om Y i en situation av typ S, så X"). Genom preciseringar och kombinationer kan man få fram nya, underordnade, för bevisföringen i juridik, samhällsvetenskap och historia viktiga begrepp (169-170). Men jag lämnar vidare analys därhän. Iakttagelsen här att det som är relevant för något framåt går att förena med alla bestämningar i litteraturen som jag känner till och gör för ögonblicket tillfyllest. Jag tror att den träffar och håller fast en grundläggande innebörd hos relevansbegreppet.

En anmärkning är relevant, när den för en diskussion framåt. En episod saknar omvänt relevans, när den faller utanför ett bestämt sammanhang, inte ökar vår förståelse av sammanhanget. En hänvisning till ett relevant textställe möjliggör för källforskaren att avancera i sin undersökning, kanske att föra den till ett konklusivt slut, liksom en domstols prövning och beslut i ett mål bygger på att relevant evidens företes. Ibland betyder relevans detsamma som signifikans, och vi säger att ett faktum är relevant, när det bekräftar våra förklarings-sammanhang och underlättar för oss att kommunicera dem, intala våra läsare att de är riktiga. Kunskapen växer.

Bollsinne är, föreställer jag mig, en egenskap som det framgångsrika bollproffset har nytta av, medan historikerns succéer i synnerhet betingas av kvaliteter som lärdom, noggrannhet och ett utvecklat kritiskt omdöme. Det betyder erfarenhetsmässigt inte att alla framgångsrika

professionella bollspelare är högt bollbegåvade, alla historiker lärda, noggranna och utrustade med gott omdöme. Eller att bollbegåvning eller lärdom och noggrannhet garanterar framgång. Några nödvändiga samband av det slaget existerar tydligen inte. Att bollsinne och framgångsrikt bollspel ändå i någon mening har med varandra att göra lär vara svårt att komma ifrån. Historisk lärdom, noggrannhet och kritiskt omdöme ökar rimligen sannolikheten för en lyckosam historikerkarriär. Eller således: vad som är relevant i en given kontext tycks vara en fråga för såväl logiska överväganden som intuition (EB; Naess 1961).

Relevansbedömningar hänger ihop med urval. Historiker har liksom alla andra forskare att ta ställning till en lång rad urvalsproblem och reflektera över hur de ska lösas. För många val gäller att de styrs av regler och kan bli föremål för vetenskaplig kritik, när reglerna inte följs. Sakliga, logiska och källkritiska överväganden bestämmer exempelvis materialval, metodval och val av evidens. Motsägelser tolereras i princip inte. Källkritikens krav på närhet, tendensfrihet och oberoende uppfattas som tvingande.

Men med vissa andra val har vi under en tid trott att det förhåller sig annorlunda. Ämnes- och problemvalen hör dit. Sedan de inomvetenskapliga kraven, kravet på prövbarhet, nyhetskravet och ett kompletterande krav som tar sikte på den nya kunskapens räckvidd väl beaktats, har val av ämne och problem lämnats åt vårt personliga godtycke, vår subjektivitet; det ligger, har vi förutsatt, utanför vetenskapen att bedöma dem:

De inomvetenskapliga argumenten för olika forskningsobjekts eller historiska framställningars olika värde och väsentlighet kontrasterar starkt mot de utomvetenskapliga argumenten. Genom dessa ställs de historiska produkterna i relation till något annat än historievetenskapen själv. (Torstendahl 1966, 43)

och:

Valet av ämne och problem är vidare subjektivt i den meningen att det i sista hand är baserat på beslut. [...] Det är inte rimligt att påstå att det ena av dessa val är mera 'korrekt' än det andra. Men man kan naturligtvis säga att kunskaper om Karl XII:s ryska fälttåg är intressantare än kunskaper om 1634 års regeringsform (eller tvärtom), och försöka argumentera för detta. (Hermerén 1972, 17)

De begrepp och den diskussion om vetenskaplig relevans som jag försöker redogöra för och kommentera i denna framställning har uppenbarligen sitt ursprung och centrum i den här postulerade motsättningen mellan inomvetenskapligt och utomvetenskapligt. Historisk vetenskap sker genom att vi ställer frågor till det förflutna, det är utgångspunkten. Våra frågor är personliga, som historiker åligger det oss att också övertyga om att de går att besvara med vetenskapliga metoder och att de är intressanta och viktiga: relevanta. Vetenskaplig relevans handlar, säger vi, om att sätta in en fråga, ett problem eller en frågeställning i ett sammanhang. Vi skiljer då mellan tre olika slags sammanhang (Dahlgren-Florén, 77), *kumulativa*, när frågeställningen relateras till tidigare forskning, *teoretiska*, när kopplingen är till samhälls- och/eller historieteori, och *existentiella*, när fokus är på människor och vad som är mänskligt värdefullt.

Med den kumulativa relevansen har historiker inga bekymmer. Att det är viktigt att skaffa fram nya kunskaper, producera heter det på rotväliska, eller etablera nytolkningar, "ett nytt sammanhang mellan kända fakta" (Torstendahl 1966, 41), är en gängse och alldeles naturlig uppfattning inom disciplinen. Teoretiska sammanhang åberopas när den filosofiska medvetenheten växer gärna av forskare som vill överbevisa om sina undersökningars vetenskapliga status, att minimikraven på vetenskaplighet uppfylls. *Kumulativt* och *teoretiskt* antas vara likabetydande med *inomvetenskapligt*. *Existentiell relevans* är i gengäld, eller låter sig bestämmas som, ett utomvetenskapligt nyttokriterium. Det tar då bismak av köp eller prostitution (Ankarloo 1992):

En problemställning eller en genomförd undersökning sägs ibland ha (eller sakna) inomvetenskaplig relevans; och med inomvetenskaplig menar man då att den tjänar att förbättra teoribildningen eller att röja nya forskningsfält inom ämnet; den är disciplinutvecklande. Detta då till skillnad mot utomvetenskaplig relevans, med vilken man menar, att undersökningens nytta ligger utanför vetenskapen själv, därute i levande livet. Den är efterfrågad av ett jubilerande företag eller fackförening, men som vetenskaplig produkt är den likgiltig. Det har alltså funnits en värderande biton i distinktionen: inomvetenskapligt – fint; utomvetenskapligt – litet tvetydigt – horan Clio. (s. 14)

Jag ska nedan systematiskt gå igenom hur begreppen *kumulativ relevans*, *teoretisk relevans* och *existentiell relevans* i nyare svensk metodlitteratur och debatt tas i anspråk för att beteckna olika legitimeringsstrategier, olika sätt att argumentera för vetenskapligheten och den vetenskapliga betydelsen hos historiska frågor.¹ Därefter återvänder jag i slutavsnittet till mitt huvudspörsmål, om kravet på existentiell relevans förutsätter att den vetenskapliga historieskrivningens minimikrav omprövas. Kanske är spørsmålet fel ställt? Kanske är, enligt Anders Florén i ett annat sammanhang än det här hittills åberopade, den avgörande frågan när allt kommer omkring inte, om vetenskaplighet och existentiell relevans går att förena, utan hur historisk forskning som inte sätter människans existens i centrum kan vara förenlig med historievetenskapens minimikrav (Lychnos 1996, 76)? Jag tror det.

Med detta må tillsvidare vara beskaffat hur det vill och måste. Låt mig, innan jag nu går vidare, i tillägg och för alla eventualiteters skull endast påpeka att de legitimeringsstrategier som jag ska lyfta fram och dryfta självfallet inte får förstås som med varandra konkurrerande, varandra undanträngande strategier. Kumulativa och teoretiska argument kombineras regelmässigt när dagens historiker resonerar kring betydelsen av sina problematiseringar. Argument som dessutom åberopar existentiell relevans tilltar i frekvens och kommer i framtiden att göra bevisföringen än mer sofistikerad. Det är inte äventyrligt att förutse detta.

a) *Kumulativ relevans*

Att legitimera en fråga genom att åberopa dess kumulativa relevans innebär att argumentera för att svaret på frågan, det vill säga resultatet av den planerade undersökningen, kommer att fylla en lucka i den bild som tidigare forskning har tecknat. Den kumulativa relevansen är direkt kopplad till forskningsläget, vars syfte just är att upplysa läsaren om den tidigare forskning som undersökningen bygger på och resultatens plats i det kollektiva kunskapsbygget. Det måste vara argumenterande. Att inleda en studie med en litteraturförteckning, oavsett om den är invävd i texten eller ej, fyller inte funktionen av ett forskningsläge. Det väsentliga är nämligen inte redovisningen utan ställningstagandet. Frågeställningen ska sättas i relation till tidigare studier. (Dahlgren-Florén 1996, 79)

1960-talet bevitnade tillkomsten av metodböcker i historia i alla de nordiska länderna. Rolf Torstendahls *Historia som vetenskap* kom i en första utgåva 1966. Med det strukturhistoriska och scientistiska systemskifte som samtidigt inträffade (Norrlid 1978, 1987) växte ett aktivt och uttryckligt teoriintresse fram under 1970-talet, manifesterat i en serie avhandlingar då och i början av 1980-talet. Det har nyligen på goda grunder beklagats att intresset för teoretisk, metodologisk och historiografisk debatt därefter tycks ha svalnat eller rent av dött ut bland historiker i Sverige. Många inslag i ett livaktigt internationellt meningsutbyte uppmärksammas visserligen i den inhemska tidskriftslitteraturen. Men många centrala diskussioner är också frånvarande, viljan och beredskapen att fullfölja en teoretisk och metodologisk,

¹ A. Florén, som skrivit de teoretiskt orienterade kapitlen i Dahlgren-Florén 1996, har senare tillsammans med H. Ågren publicerat *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. 1998. Boken vänder sig i första hand till studenter på B-nivå, är således mera elementär än *Fråga det förflutna* och lägger så vitt jag kan se ingenting nytt till diskussionen om vetenskaplig relevans i detta arbete.

historievetenskaplig debatt ("strategic disciplinary, scholarly debate") saknas hos oss (Aronsson 1998; 73). Om en ändring härvidlag och om ännu ett historiografiskt systemskifte är att emotse, när det under 1990-talet på nytt har kommit ut en rad böcker om historisk metod och teori, såväl svenska som till svenska översatta, går inte att veta, och jag skjuter upp att fundera över mot vilka behov de goda konjunkturerna för genren svarar. Ett förefaller säkert: frågan om det historiskt betydelsefulla, värdet eller nyttan av historia och/eller den historievetenskapliga kunskapsbildningens relevans, vad som är bra och vad som är dålig historia, bedöms på ett annat sätt i dag än för knappt en halv mansålder sedan.

Kunskapsbildningen i historia handlar, påstår vi således oblygt, mindre om att återskapa (spår av) det förflutna än om att bygga meningssammanhang. Med detta senare avses ungefär: för nutiden meningsbärande bilder av det förflutna. Historikers frågor till det förflutna siktar inte, eller inte uteslutande, till kartläggning. Frågorna handlar om händelser eller tillstånd, eller om förändringsförlopp. Deras vetenskapliga legitimitet prövas i samtal mellan den enskilde forskaren i historia och forskarsamhället. Historisk vetenskap är fördenskull en empirisk, konstruktivistisk, problemorienterad och argumenterande kollektiv process.

Såväl händelsehistoria som historia om tillstånd och förändringsförlopp kan och bör äga kumulativ relevans, så att den tillför på kontrollerbar verklighetsobservation baserad ny kunskap, inte blott upprepar vad vi redan vet. Citatet ovan ur Dahlgren-Florén beskriver, när där talas om forskningsläget, hur dialogen mellan den enskilde historikern och historikerkollektivet vanligtvis börjar.

Ny kunskap som adderas till redan befintlig kan fullständiga vår bild av en händelse eller ett skeende även när ambitionen inte är att på något mera genomgripande sätt förändra vad vi redan vet. Nya fakta läggs till en vedertagen bild. Bilden blir tydligare. Men argumentet att en fråga är kumulativt relevant kan också ha en mera kvalificerad innebörd och ange avsikten att skapa ett nytt eller kritiskt granska och revidera ett etablerat forskningsläge.

Metodutvecklingen inom ämnet förändrar successivt forskningsläget. Den moderna källkritikens framväxt är givetvis det klassiska exemplet. Tillståndsfrågor (hur var den offentliga förvaltningen i Sverige vid sekelskiftet uppbyggd?; Norrlid 1983) och processfrågor (hur utvecklades systemet och tänkandet om systemet, när rösträttsdemokratien och parlamentarismen triumferade?; *ibid.*) legitimeras numera ofta även teoretiskt. Anknytning till teorier om samhällssystem och systemförändring blir då nödvändig eller önskvärd. Att diskutera forskningsläget blir komplicerat, nya relevanskriterier aktualiseras:

Den kumulativa relevansen är direkt kopplad till forskningsläget. En argumentationslinje som i stället baseras på ett teoretiskt eller existentiellt grundantagande undflyr dock inte kravet att relateras till tidigare forskning. Avgörandet om frågan är relevant eller inte grundas dock i dessa fall också på dess förhållande i relation till en teoretisk konstruktion eller existentiell problematik. (Dahlgren-Florén, 84)

b) Teoretisk relevans

En teori är enligt en av de bestämningar som Konrad Marc-Wogau föreslår

ett systematiskt helt av antaganden och satser som möjliggör härledning av nya satser eller förklaring och förutsägelse av fakta inom ett visst område (Marc-Wogau 1984, 312).

Det har, tror jag, redan skymtat att historiker, när de talar om teorier, i allmänhet menar antingen historieteorier (teorier om historien som skeende eller om kunskapsbildningen i historia) eller teorier om människan och samhället och om samhällelig förändring. 'Antaganden och satser' översätts med 'abstrakta begrepp' eller 'allmänbegrepp' (Dahlgren-Florén, 85); ett intryck som av praktiska skäl är svårt att bekräfta är att flertalet historiker numera

visserligen ser och erkänner meriterna hos ett hypotetiskt-deduktivt förfaringsätt, subsumtionslogiken, men att de inte desto mindre värjer sig mot tanken att generella teorier i historievetenskapen skulle kunna användas för förklaring och - än mer - prediktion. Induktiva förfaranden, där utgångspunkten alltså är iakttagelser i det historiska materialet, källmaterialet, samverkar, tänker man sig i stället, med deduktiva i vad man med en i sammanhanget nyskapad term kallar abduktion.

Att en historievetenskaplig frågeställning är teoretiskt relevant betyder att den är kopplad till en teori, eller till teorier, om historien och/eller samhället. Ett längre citat ger utförligare besked om innebörden, samtidigt som det är ägnat att tydliggöra vad ett abduktivt tillvägagångssätt betyder i praktisk tillämpning och hur abduktion förhåller sig till induktion och deduktion, d. v. s. de metoder eller metodiska förfaranden som vi är vana att räkna med och som vi idealtypiskt förknippar med empiriska respektive logiska och matematiska vetenskaper:

Med teoretisk relevans menar vi att frågan ställs utifrån en teori. Det är det teoretiska sammanhanget som bestämmer om det är en intressant fråga eller inte. Att relatera sin frågeställning till ett sådant sammanhang kan ske på två delvis olika sätt. En väg är att härleda sin fråga ur det teoretiska sammanhanget. Arbetssättet är hypotetiskt-deduktivt, [...]. För en mindre erfaren forskare kan förfarandet måhända te sig något avskräckande, eftersom det kräver en viss teoretisk orientering. Först när vi satt oss in i teorin kan vi ställa frågan. Som vi kommer att diskutera i detta kapitel, finns det emellertid teorier av olika omfattning och på skilda abstraktionsnivåer. En anslutning till en allmän samhälls- eller historieteori är naturligtvis inte nödvändig för att uppfylla kravet på teoretisk relevans.

Den andra vägen liknar vad vi tidigare har kallat abduktion. Tolkat i detta sammanhang innebär det att utgå från en empiribaserad fråga: hur industrialiserades arbetet vid Hammarby bruk? I frågeställningen finns ett abstrakt begrepp - industrialisering. Med utgångspunkt från detta utvecklar vi vår fråga genom att anknyta den till en teori om industrialiseringsprocessen. Exempelvis: Hur förändrades arbetsprocessen på mikronivå i relation till den industriella omvandlingen på makronivå? Den nya frågan motiveras genom att den teori om industrialiseringen vi valt att anknyta vår fråga till pekar ut detta som ett intressant och viktigt forskningsfält eller, om vi väljer en kritisk utgångspunkt, har försummat att problematisera denna relation.

Att göra en strikt skillnad mellan tillvägagångssätten är inte möjligt. Det som i den färdiga framställningen presenteras som ett hypotetiskt-deduktivt arbetssätt har sannolikt ofta haft sin upprinnelse i en problematisering av en empiribaserad fråga. Som vi tidigare påpekat fångar begreppet abduktion sannolikt bättre än de två extrempunkterna induktion och deduktion det sätt på vilket historikern arbetar. (Dahlgren-Florén, 86)²

När historiker säger att deras teorier har olika omfattning syftar de på teoriernas räckvidd i tid och rum. En generell teori om förhållandet mellan stat och civilt samhälle, t. ex. historiematerialismens till bas/överbyggnad-metaforen relaterade teori att det är de ekonomiska förhållandena i basen, det civila samhället, som bestämmer bl. a. statens utseende, har större omfattning eller räckvidd än teorier som uttalar sig om förhållandet mellan stat och civilt samhälle i 1800-talets England eller i Sverige 1890-1930. Operationaliserade teorier av det senare slaget brukar med ett lån från amerikansk sociologi (Robert Merton) kallas *'middle range theories'*. Operationalisering innebär att empiriskt prövbara hypoteser härleds ur en teori eller att teorin, således, görs empiriskt hanterbar. Abstraktionsnivån sänks.

Huruvida en frågeställning är vetenskaplig eller inte står inte och faller med teorians användning (Dahlgren-Florén, 95); det finns ju också andra relevanskriterier än den teoretiska

² A. Florén, vars text här anförs, skrev sin doktorsavhandling, *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet*, 1987, om Jäders bruk i Västmanland. Exempelen på frågor i texten återgår således på hans egen, personliga forskningserfarenhet. - Termen 'abduktion' som beteckning på ett metodiskt förfarande av här antytt slag tycks vara relativt ny; själva förfaringsättet har klassiska rötter (Aristoteles). Se närmare Alvesson-Sköldberg 1994, 41-47 (43). Även *EB* 9, 241 (om Peirce).

relevansen. Men vilken roll i forskningsprocessen menar historiker att teorin bär upp, vilken funktion tänks den ha om man nu inte på den logiska positivismens manér vill använda den för förklaring? Handbokssvaret är att teorin har ett instrumentellt värde. Den:

hjälper till att styra forskningen till nya frågor, den gör studien klarare genom att precisera begreppsanvändningen och den gör slutligen resultaten generaliserbara och lättare att kommunicera. (A.a. 95)

Med andra ord: Att pröva en teoris sanningsvärde, att verifiera eller falsifiera hypoteser som deducerats ur en mer allmän teori, en teori på högre abstraktionsnivå, är ett vanskligt företag. Det är mindre problematiskt med en teori som byggs på det alternativa, induktiva sättet, med empiriska generaliseringar. Men frågan om sanningsvärdet är inte avgörande. Om en teori är bra eller dålig bedömer vi utifrån ett fruktbarhetskriterium, teorins heuristiska potential. Det ligger nära till hands att dra sig till minnes Marx och Engels förmaningar att historiema-terialismen borde läsas, inte som ett recept eller schema, efter vilket historien kunde läggas till rätta, utan som en ledråd för forskningen (Tosh, 177; urspr. Marx/Engels 1846).

c) Existentiell relevans

Historia påstås handla om eller, i en av sina betydelser, vara lika med kunskap om människan och hennes handlingar i samhället i förfluten tid. 1960-talets historiografiska systemskifte har mot den bakgrunden stundtals oroat. Förskjutningen från en övervägande politiskt orienterad, individualiserande händelsehistoria mot en teoretiskt förankrad samhällshistoria eller historisk sociologi har av bekymrade kritiker kunnat uppfattas och beskrivas i termer av dehumanisering. Historikerna avskaffade människan eller förvisade henne i alla händelser ur historien, har det hetat. Den nya tyngdpunktsförskjutningen efter 1980, bort från kvantifieringssjuk socialhistoria och strukturhistoria till kulturhistoria och historisk antropologi, har begärt henne tillbaka. Historiens befrielse från sociologin och historiens rehumanisering är viljeinriktningar i omisskännligt förbund med varandra:

... kan man se den senaste udvikling som et opgør med strukturhistorien, et forsøg på at vende tilbage til mennesket som historiens centrale objekt, som det, „der strukturerer strukturerne“. Det ses særdeles tydeligt i det, man kalder „mikrohistorien“, men også mere generelt i det man bredt har betegnet som [...] *den ny kulturhistorie* ... (Floto 1996, 261)

och med kravet på existentiell relevans:

Att argumentera för att en fråga är existentiellt relevant menar vi att man gör om man placerar människan och hennes värld, inte samhället i centrum för studien. (Dahlgren-Florén, 174)

Menar vi. Uttalandet påminner om att det inte är självklart vad som avses med en existentiellt relevant historia och historieforskning/historieskrivning. Snarast excentrisk, fast inte utan beröringspunkter med vissa andra typer av pläderingar för värdet av historiska studier, är den användning som knyter historiens existentiella värde till den egna personen, forskarjaget; historia som ett äventyr för historikern (Henri-Irénée Marrou). Större intresse har de fyra användningar som diskuteras av Anders Florén i det arbete, *Fråga det förflutna*, som han utgav tillsammans med Stellan Dahlgren häromåret och som redan betytt så mycket för min exposé i det föregående. Det är som framgått (ovan, 6) inte där som relevanskriteriet existentiell relevans först dyker upp i den svenska debatten men det är, så vitt jag vet, hos Dahlgren-Florén som det senast och utförligast analyserats.

Det räcker inte att jag åberopa mitt eget själv, om jag som historiker vill hävda existentiell relevans för min historia, det är Floréns utgångspunkt. Den måste relateras till något mera generellt problemsammanhang. Följande sammanhang skiljs ut och behandlas (157-174). Den analytiska ambitionen behöver inskärpas. I den värld där historisk forskning faktiskt sker kan det vara vanskligt att få syn på gränserna mellan de olika typer av frågor och problematiker som listas. Gränserna är på långa vägar inte distinkta:

- (1) *Människans representationer*; en frågeställning är existentiellt relevant när den tar sikte på och försöker frilägga de föreställningar som människan gör sig om de grundläggande och oföränderliga villkoren för mänskligt liv och tänkande, människans bild av verkligheten eller hennes representationer, inte verkligheten i sig.
- (2) *Hennes vardagsliv*; en frågeställning som närmar sig människans vardagsverklighet, hennes vardagliga handlingar och beteenden är, med eller utan genomförd koppling till samhällshistoriska perspektiv, idéhistoria, politikhistoria, ekonomisk och social historia, existentiellt relevant.
- (3) *Hennes existentiella problematiker*; referensen här är specifikt till Jean-Paul Sartre och existencialismens handlingsteori. De förblir utsagt eller för mig oklart hur en relevant fråga då ser ut, men rimligen riktar den sig mot/får den värde genom att göra tydlig spänningen mellan individens handlingar i förfluten tid och handlingarnas allmänmänskliga och historiska förutsättningar.
- (4) *Människans psykologiska konstitution*; relevanskriteriet tillfredsställs genom att historikern närmar sig existentiella problem utifrån psykologisk, i realiteten främst psykoanalytisk teori. Individuella eller kollektiva beteenden förklaras med hänvisning till det omedvetna, inte som medvetna handlingar eller förmedvetna, i en gemensam mentalitet grundade beteenden.

Kritiken av strukturhistorien och dess mer eller mindre uttalade beroende av teoribildningen inom sociologisk och annan generaliserande samhällsvetenskap, och den förskjutning av forskningsintresse och debatt som skett under 1980- och 1990-talen, har beröringspunkter med postmodern kritik av positivismens vetenskapssyn och kunskapsteori; i misstron mot de stora berättelserna, de nationella perspektiven, upplysningstänkandets och historiematerialismens grandiosa utvecklingsperspektiv; i det ontologiska tvivlet ("verkligheten har inget centrum"); i konstruktivismens av modern språkfilosofi influerade problematisering av förhållandet mellan värld och vetande. Som nämnts (ovan, 4) har den utvecklats inom flera olika genrer, mentalitetshistoria, historisk antropologi, psykohistoria, eller inom vad som med en sammanfattande term ibland kallas *The New Cultural History*.

Genomslaget i inhemsk akademisk historieskrivning ska visserligen å ena sidan inte överdrivas. Det har också berörts (7-8). Ett kulturhistoriskt paradigmskifte må vara ett faktum i den stora forskarvärlden (Floto). De nya tendenserna har i betydande utsträckning antingen uppstått i Frankrike eller inspirerats av fransk filosofi och vetenskap eller, alternativt, framträtt i tysk eller i på tyska ursprungligen förmedlad centraleuropeisk (polsk, tjeckisk, jugoslavisk) forskning och debatt. Traditionella och ideologiska skäl, tilltagande språklig isolering och en provinsial metodologisk självgodhet bland svenska historiker är faktorer som i förening bidragit till att mottagligheten har minskat hos oss.

Det går att hitta undantag. De auktorer som jag åberopar mig på (Aronsson, Florén) är observanta på den punkten. Inte minst har, förefaller det, en på 1960-talet ännu ung,

nymarxistisk forskargeneration haft lätt att tillgodogöra sig och tillgodogöra forskningen impulser från brittisk historiematerialistiskt orienterad historieantropologi. Begrepp och perspektiv ur den mentalitetshistoriska repertoaren har prövats. T. o. m. ansatser till en psykologisk tolkning av historiska processer går det att peka på. Men huvudintrycket, att nyhumanismen eller det kulturhistoriska genombrottet på sin höjd sent och ofullständigt har fått fäste i vår miljö, består.

Å andra sidan ger dessa erinringar, och mera precist insikten att historieämnets framtida utveckling och måhända de humanistiska disciplinernas framtid över lag, allt oftare förutspås ligga i en fortsatt, radikal förskjutning av vad som med en trist metafor benämns forskningsfronten i den riktning som nu belysts, ändå anledning till eftertanke. De många metodläroböcker och det mesta och bästa av den historieskrivning som mötte den nye forskaraspiranten vid en svensk institution på 1960-talet kodifierade ett normativt system som finslipats i en lång process och vunnit både fasthet och prestige. Den kunskapsteoretiska grundvalen var till äventyrs bräcklig och i vart fall ogenomskinlig men till etiken gavs samtycke. För hur historisk forskning skulle gå till och en historisk framställning se ut fanns det regler och reglerna skulle efterlevas.

Numera kan fältet synas upprivet.³ Det finns ingen aspekt av mänskligt liv som inte görs eller skulle kunna göras till föremål för historisk forskning. De glömda historiska landskapen lyfts ur glömskan, det osynliga görs synligt. Det är ingenting konstigt med det. Kunskapsteorin är oföränderligt grumlig - eller obefintlig: ”post-postmodernism” (Floto, 262). Och vad händer med objektiviteten, sanningen, det som en gång var vetenskapens särmärke och exklusiva uppdrag? Vad blir det med historievetenskapligheten, om eller när historiens egentliga *raison d'être* med Nietzsche och den ny-humanism som lika väl kunde betecknas nyhistorism definieras utanför vetenskapen, antas ligga i den existentiella relevansen?

Jag tycker mig skymta att spørsmålet har ett godtagbart svar. Jag tycker mig skymta ett svar i de vägledningarna och den debatt som, ännu trevande, möter studenter och blivande forskare i det sena 1990-talet. Svaret är, som Inga Floto har förstått (264), naturligtvis fäst vid rationaliteten: att kommunicerbarheten, upphöjd till minimikrav, inte kompromissas bort. Historia är en argumenterande vetenskap. Samtalet, meningsutbytet, är en del av den vetenskapliga verksamheten. Kommunicerbarhet ingår i historieforskningens etiska kod.

Prövbarhet, existentiell relevans och intern etisk kod; en liten historia om historievetenskaplighet

Nu var det 1998 och alla gjorde sin grej. [...] Nu var det 1998 och det fanns inget vi. Det finns inget vi, bara jag som går och hämtar min DN som vilken vit fet medelklass som helst.

Stefan Sundström

Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historieskrivning, om man så vill genombrottet för paradigmet Weibull, ägde rum under intryck av skeenden i samhällets djupstruktur (Odén 1975b, Norrlid 1978). Industrikapitalismen och den liberala demokratin kunde inte

³ Det råder enighet i litteraturen om att betrakta 1960-talet som en period av kris och omprövning i historiografins historia, inte bara i Sverige. Det kanske pregnantaste uttrycket för krisstämning och kvardröjande osäkerhet återfinns man hos John Higham, när denne i en nyttgåva på 1980-talet av *History. Professional Scholarship in America*, urspr. 1965, reviderade sitt första, av tillförsikt (”endorsement”) präglade framtidsperspektiv. Se närmare Higham 1983, epilogen; här särsk. 233.

förlikas med det äldre, statsidealistiska paradigmet. Statsinterventionismen och välfärdsstaten efter andra världskriget behövde en ny planerings- och prognosvärdefull samhällskunskap. Så har det strukturhistoriska och scientistiska genombrottet uppfattats i en tolkningsmodell som på liknande sätt betonar sambandet mellan social och vetenskaplig förändring (Niléhn 1985). Hur ser det samhälle ut som efterfrågar den existentiella relevansen? Det är min avsikt att knyta några avslutande reflektioner till frågan om sambandet mellan nyhistorismen och samhällsutvecklingen. Men först en kort summering.

Akademisk historia är en empirisk vetenskap i åtminstone den meningen att historiska utsagor, utsagor om det förflutna, är erfarenhetsbaserade. Utsagornas hållbarhet prövas mot det historiska källmaterialet och mot förnuft och logik. Prövningen sker inom forskarkollektivet och förutsätter kommunikation. Kommunikerbarhet är därför som jag ser det, liksom det för all vetenskap gällande kravet på ny kunskap, ett historievetenskapligt minimikrav och ett kategoriskt etiskt imperativ.

Historia är en humanistisk vetenskap i betydelsen en vetenskap som handlar om människan i hennes sociala relationer i det förflutna. I övrigt är det historievetenskapliga forskningsområdet i dag gränslöst. En traditionell, länge i statsidealismen teoretiskt förankrad fokusering på politikhistoria, det politiska livets centrala gestalter och händelser, har övergivits. Det finns med den angivna begränsningen inte längre några förbjudna landskap på det förflutnas territorium.

Vad som är bra och dålig historia bestäms utom av minimikraven av en uppsättning relevans-kriterier. Vetenskaplig relevans handlar om att sätta in ett problem i ett problemsammanhang. Relevansen är *kumulativ*, när problemet relateras till tidigare forskning, och *teoretisk*, när kopplingen är till samhälls- och/eller historieteori. Med *existentiell relevans* avses att historikern placerar människan och det mänskliga livets problematiker i centrum för sitt studium. Kravet på kumulativ relevans är inomvetenskapligt och okontroversiellt, teorirelevans har sedan en tid också kunnat påyrkas med inomvetenskapliga, i första hand förklaringssteoretiska argument.

Synpunkten att historia har eller måste bedrivas så att den får existentiell relevans har vanligen upplevts som utomvetenskaplig och på den grunden ibland som suspekt. Jag föreställer mig att det numera är en allmän insikt i vetenskapsvärlden att stipulativa inslag och ren metafysik, t. ex metodregler och antaganden om människans, samhällets och de sociala relationernas natur, och därtill en rad andra värderingsmässiga inslag, är ofrånkomliga när vi bygger vetenskap. Frågan om kravet på existentiell relevans förutsätter en omprövning av den vetenskapliga historiografins minimikrav tycks mig för den skull överspelad.

Den alternativa frågan, om forskning som inte sätter människans existens i centrum är förenlig med minimifordringarna, skulle för ett fullständigare svar tarva en mera genomlysande undersökning av det existentiella relevanskriteriet än som har kunnat företes här. När jag ovan har använt beteckningen 'nyhistorism', i en något annan betydelse än Floto (a.a. 267), för ny-nyhumanismen har det skett i övertygelsen att det i existensialismen, liksom för den delen i historiematerialismen, genljuder av den klassiska historismens föreställning att historien lever i mitt liv och alla människors liv och i alla relationer mellan människor, och att historien därför alltid är samtidig (Benedetto Croce).

För ögonblicket måste jag nöja mig med att hänvisa till det tentativa resonemanget nyss om rationaliteten, kommunikerbarhetskravet och historieforskningens interna etiska kod. Som förutskickat ska jag nu i stället ta fatt i spørsmålet om sambandet mellan samhällsutvecklingen och historismens renässans. Jag erinrar om att människans verklighetsrepresentationer, människans handlingar och beteenden som individ och i grupp och människans existentiella ångest (Sartre) har blivit prioriterade problemområden i och för en historieskrivning som med postmodern misstro alltmer vänt sig bort från de stora, till samhällelig helhetssyn och teori kopplade perspektiven Jag inleder med ett citat:

Biografin blomstrar. Den intog ursprungligen en framträdande plats inom historieämnet, hamnade sedan i motvind för att nu åter segla i medvind, både inom humaniora och samhällsvetenskap. Detta står under förtecknet av och samspelar med en omfattande intresseförskjutning från bl.a. det kollektiva till det individuella, från determinism till frihet och voluntarism, från det statiska till det dynamiska, från kvantitativa till kvalitativa tillämpningar, från det sociala till det institutionella samt inom historieforskningen från arbetarklassen till borgerskapet och eliterna samt från socialhistorien (eller i varje fall vissa delar av den) tillbaka till den politiska historien och narrationen. (Gemzell 1994, 172)

När sovjetsystemet hade kollapsat 1989 skrevs det på nytt om "historiens slut" (Fukuyama 1989). Händelser skulle fortfarande inträffa. Människor, politiker, historiker, skulle uppträda. Nyhetsflödet skulle inte avstanna. Den historiska utvecklingen kunde inte desto mindre sägas ha nått vägs ände i den meningen att några genuina motsättningar inte längre återstod. Höger- och vänsteralternativen, fascism och kommunism, hade båda gjort bankrutt, liberalismen och kapitalismen hade tagit hem spelet. Demokratien och marknadsökonomien krönte utvecklingen.

Metaforiken äger slagkraft. Ytterst återgår den på Hegel (Nordin 1996). Men det finns andra sätt att beskriva utvecklingen i en postmodern värld på. Man skulle exempelvis kunna ta fasta på parallellerna mellan nuet och den situation som rådde för hundra eller tvåhundra år sedan, under den klassiska liberalismens epok, när statsmakten också för en tid hade abdikerat, efter den långa merkantilistiska eran och före socialliberalismen och välfärdsstaten.⁴ Nu som då står individen i centrum i diskursen. Det är det individuella och privata initiativet och individens ansvar som gäller, inte det kollektiva och offentliga. Det är på individuell frihet, duglighet och handlingskraft som vår personliga välfärd beror, och på de ökande skillnaderna mellan människor, grupper och klasser beror den allmänna välfärden; det civila samhällets utopi.

Vad för slags kunskap har en abdikerad statsmakt behov av? Är det kunskap som tillfredsställer efterfrågan i den liberala demokratins och marknadsekonomens samhälle vid "historiens slut"? Är vi historiker på väg att inrätta oss efter den typen av behov, anpassningen lätt att verkställa mot bakgrund av den empiristiska slagsidan i vår tradition, den gåtfulla föreställningen att en teori måste överges så snart vi finner ett faktum som tycks motsäga teorin? Frågan är legitim, även om den är tekniskt svår att hantera och besvara.

Det är inte nödvändigt att en nyhistoristiskt orienterad historieforskning som strävar efter existentiell relevans ägnar sig åt biografier eller att biografisk forskning blir furstebioграфи. Helhet är inte detsamma som hela samhället, kritik av de stora berättelsernas historiografi inte detsamma som teorifientlighet. Den politiska historiens återkomst och institutionalismen, som framför allt är stark inom ekonomisk-historisk forskning, betyder varken statsidealism eller, med automatik, elitism. Narrationens renässans slutligen anknyter till modern språk teori och filosofi, innebär i sig inte att man vänder tillbaka till en gammaldags berättande historieframställning. Och det finns, alldeles oberoende av hur man väljer att läsa de anförda raderna hos Carl-Axel Gemzell, inget logiskt eller omisskännligt kausalt samband mellan dagens nyindividualism, nyliberalism och rövarkapitalism på den ena sidan, ny-nyhumanismen och nyhistorismen på den andra. Det är lättare att få syn på att nyorienteringarna på sistone både i den kritiska dimensionen och som inspiration har verkat vitaliserande på historieämnet.

Men hur nyorienteringarna än ska förklaras, det kulturhistoriska genombrottet, ny-nyhumanismen, nyhistorismen eller hur man sedan vill benämna det som sker, och vad det kommer att få för konsekvenser för den vidare utvecklingen inom ämnet, är inte uppenbart. Det finns konservativa eller rent av reaktionära stråk i debatt och bevisföring. Det inger oro.

⁴ Den moderna statens abdikation har nyligen behandlats i S. Stranne, *Statens abdikation. EU - Kyrkan - Skolan*, 1998. Magisteruppsats i historia vid IHU, Högskolan i Karlskrona/Ronneby.

Referenser

- Alvesson, Mats-
Sköldberg, Kaj
Ankarloo, Bengt
Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. 1994
”Om historiens nytta”. L. Edgren & E. Österberg (red.),
*Ut med historien! Sju historiker om historieundervisningens
uppgifter idag.* 1992
- Aronsson, Peter
”En lomhörd dialog? Den historievetenskapliga debatten på
1990-talet”. *Historisk Tidskrift* 1998
- Bernheim, Ernst
Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie.
1889
- Björklund, Stefan
Blomqvist, Göran
”Dikt och vetande i historieskrivningen”. *Scandia* 1965
*Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk
frihet i vardag och vision från Agardh till Schüek.* 1992
- Dahlgren, Stellan-
Florén, Anders
Fråga det förflutna. *En introduktion till modern historieforskning.*
1996
- Droysen Johann G.
EB
Grundriss der Historik. 1868
Encyclopaedia Britannica
- Erslev, Kristian
Florén, Anders
Historisk Teknik. 1911
*Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av
arbetet.* 1987
”Smulor och aktörer: En historia om fransk och svensk mentalitets-
historia”. *Lychmos* 1996
- Florén, Anders-
Ågren, Henrik
*Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och
framställningssätt.* 1998
- Floto, Inga
Historie. En vetenskapshistorisk undersøgelse. Ny uppl. 1996
- Fukuyama, Francis
Have we reached the end of history? 1989
- Gemzell, Carl-Axel
”Wilhelm Christmas-Møller: Christmas, Christmas Møller og
Det konservative Folkeparti”. Rec. i *Dansk Historisk tidsskrift* 1994
”The function of general laws in history”. *The Journal of
Philosophy* 1942
- Hempel, Carl
Värdering och objektivitet. 1972
- Hermerén, Göran
History. Professional Scholarship in America. Pb 1983
- Higham, John
Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur. 1997
- Johannisson, Karin
The Structure of Scientific Revolutions. 1962 och senare
- Kuhn, Thomas
Filosofisk uppslagsbok. 1984
- Marc-Wogau, Konrad
*Min svenska historia berättad för folket. 1: Från Oden till
Engelbrekt.* 1970
- Moberg, Vilhelm
Empirisk semantik. 1961
- Naess, Arne
Den glada vetenskapen. 1987 (urspr. på tyska 1882)
- Nietzsche, Friedrich
”Minervas ugglor, flygande i skymningen? Ett och annat om
historieforskningen på 1960-talet”. *Scandia* 1985.
- Niléhn, Lars
Det pessimistiska förnuftet. Filosofiska essäer och porträtt. 1996.
- Nordin, Svante
*Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kom-
munala självstyrelsen och demokratins genombrott i Sverige.*
1983
”Invita Minerva. Tankar kring talanglöshetens didaktik”. I
Norrlid m. fl. (red.) *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén.*
1987

- Norrlid, Ingemar ”Utveckling eller utarmning: den historiska forskningen i Sverige vid skiljevägen”. *Scandia* 1978
- Odén, Birgitta ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”. *Scandia* 1975 (1975a)
Lauritz Weibull och forskarsamhället. 1975 (1975b)
Forskarutbildningens förändringar 1890-1975. Historia. Statskunskap. Kulturgeografi. Ekonomisk historia. 1991
 ”Metodologisk meny”. *Historisk tidskrift* 1997
- Popper, Karl *The Logic of Scientific Discovery*. 1935. Pb 1959 och senare
Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. 1963. Pb 1968
- Rolf, Bertil *Militär kompetens. Traditioners förnyelse 1500-1940*. 1998
- Rolf, Bertil, m. fl. *Kvalitet och kunskapsprocess i högre utbildning*. 1993
- Stranne, Staffan *Statens abdikation. EU - Kyrkan – Skolan*. 1998. Magisteruppsats i historia vid IHU, Högskolan i Karlskrona/Ronneby
- Torstendahl, Rolf ”Historiska skolor och paradig”. *Scandia* 1979
Introduktion till historieforskningen: historia som vetenskap. 1966. 2. uppl. 1971
Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820-1920. 1964
 ”Stat och samhälle i svensk historievetenskap under 1800- och 1900-talen. *Historisk tidskrift* 1982
- Tosh, John *Historisk teori och metod*. 1994 (urspr. på engelska 1984; 2. uppl. 1991)
- Åmark, Klas ”Teoriernas intåg i historievetenskapen”. G. Behre/B. Odén (red.), *Historievetenskap och historiedidaktik*. 1982

Jag har lånat och, en smula självsvåldigt, återgett ett par versrader hos Birger Sjöberg i *Fridas andra bok* (postumt 1929) ovan, s 2. De på s.3 och s. 5, citerade uttalandena av Ernst Cassirer resp. G. R. Elton finner man, båda, hos D. Hackett Fischer i *Historians' Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. 1970 (s. 3, s. 64). Wittgensteins fråga, s.3, återges efter J. Asplund, *Om undran inför samhället*. 1970 (s. 120). Stefan Sundström har jag helt enkelt citerat ur *DN* 31/12 1998, kulturbilagan.